

تحلیل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری خط‌مشی‌های عمومی در جمهوری اسلامی ایران و ارائه الگوی بهینه

تالیف: دکتر سید مهدی الوانی

(عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی)

دکتر اصغر صراف‌زاده

(مدرس دانشگاه علامه طباطبایی)

طرح مسئله

نظام‌های سیاسی براساس بنیانهای ارزشی، اعتقادات و ایدئولوژی و فرهنگ خاص شکل می‌گیرند و ساختار حکومتی مناسب و شایسته به منظور تنظیم رفتار و روابط حاکمان، گروه‌های مختلف جامعه و افراد جامعه را طراحی و به مورد اجرا می‌گذارند. ساختار نظام‌های سیاسی نیز بر مبنای ایدئولوژی، اعتقادات و ارزشی‌هایی که نظام بر پایه آن استوار است، شکل می‌گیرد و به تبع آن نظام خط‌مشی‌گذاری نیز تعیین می‌شود. محور شکل‌گیری ساختار در نظام‌های سیاسی غالباً یکی از محورهای زیر است:

○ اصالت فرد

○ اصالت جمع

○ اصالت فرد و جمع

○ اصالت حق

و بسته به اینکه یک نظام سیاسی کدامیک را مبنا قرار دهد ساختار نظام و خرده نظام‌های آن شکل می‌گیرد. در این تحقیق هدف شناخت این مبنا در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران و تاثیر آن بر ساختار نظام حکومت و نظام خط‌مشی گذاری است.

چارچوب نظری

از جنبه نظری مطالعات در زمینه خط‌مشی‌های عمومی بر محور دو زمینه اساسی انجام می‌گیرد:

الف) تجزیه و تحلیل خط‌مشی^(۱)

در این نگرش تاکید بر محتوای خط‌مشی‌ها و کیفیت خط‌مشی‌هایی است که از سوی نظام حکومتی برقرار می‌گردد.

ب) فرایند خط‌مشی^(۲)

این نگرش بر فرایند تدوین، اجرا و ارزیابی خط‌مشی‌ها تاکید دارد و عناصر تاثیرگذار بر خط‌مشی‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد. در مطالعه خط‌مشی‌های عمومی از طریق مدل فرایندی، تاکید بر مراحل است که یک خواسته به خط‌مشی تبدیل می‌گردد و شامل مطالعه و بررسی کلیه مراحل در فرایند و نیز تعاملاتی است که بر نحوه شکل‌گیری و اجرا و ارزیابی خط‌مشی تاثیر می‌گذارند.

یکی از مدل‌هایی که به منظور تحلیل فرایند خط‌مشی‌گذاری از سوی رابرت دای^(۳) ارائه گردیده است، مدل سازمانی^(۴) است که در آن تاکید بر نهادها و سازمان‌هایی است که بر شکل‌گیری، اجرا و ارزیابی خط‌مشی‌ها اثر می‌گذارند. (دای، ۱۹۹۵، ۵)

1. Policy Analysis

2. Policy process

3. Robert Dye

4. Institutional Model

در این تحقیق با بهره‌گیری از نگرش فرایندی، تأکید بر تحلیل نظام خط‌مشی‌گذاری - کلان‌براساس مدل سازمانی است و تأکید بر اثر ساختار نظام سیاسی بر شکل‌گیری خط‌مشی‌های عمومی و مشروعیت یافتن آنهاست.

اهداف تحقیق

در این تحقیق محقق به دنبال ارزیابی، تحلیل و نقد ساختار موجود شکل‌گیری خط‌مشی‌های عمومی و شناخت تنگناها و شکاف‌های موجود در آن و ارائه یک الگوی بهینه به منظور دستیابی به خط‌مشی‌های عمومی مناسب است. بطور خاص بررسی و تشریح نظام خط‌مشی‌گذاری از طریق مطالعه اکتشافی و شناخت نهادها، سازمانها، گروهها و افراد ذیربط و اثرگذار در آن و نیز تطابق آن با مبانی نظام سیاسی از طریق پیمایش است، تا بتوانیم به کشف نارسائی‌های ساختاری که موجب عدم کارایی مطلوب نظام خط‌مشی‌گذاری می‌شود آگاهی یافته و در نهایت به طراحی یک مدل بهینه به منظور تدوین خط‌مشی‌های عمومی در نظام جمهوری اسلامی ایران پردازیم.

سؤالات تحقیق

الف: الگوی شکل‌گیری خط‌مشی‌های عمومی در ج.ا.ا. به چه نحو در قوانین، آئین‌نامه‌ها و سایر مستندات قانونی مشاهده، بیان و تصریح شده است؟ و چه نیروهایی بر آن اثر گذارند.

ب: الگوی مصرحه‌تاچه‌میزان در عمل از سوی خط‌مشی‌گذاران (حاکمیت) رعایت می‌شود؟

ج: آیا ساختار موجود با اهداف مورد نظر نظام جمهوری اسلامی در تدوین خط‌مشی‌های عمومی تناسب دارد؟

د: در صورت عدم تناسب و وجود فاصله یا شکاف چه تدابیری به منظور اصلاح و بهینه‌سازی ساختار شکل‌گیری خط‌مشی‌های عمومی ضرورت دارد؟

ه: و در نهایت الگوی بهینه خط مشی‌گذاری عمومی برای این نظام سیاسی چیست؟

فرضیات تحقیق

فرضیات تحقیق به صورت زیر تدوین شده است:

فرضیه اهم - الگوی شکل‌گیری خط مشی‌های عمومی در نظام جمهوری اسلامی ایران از نظر ساختاری و کارکردی تشابهی با الگوهای غربی (نظریه اکثریت) ندارد.

فرضیه فرعی ۱ - مبنای مشروعیت خط مشی‌های عمومی در نظام جمهوری اسلامی ایران از نظر ساختاری بر مشروعیت الهی، نه مشروعیت مردمی استوار است.

فرضیه فرعی ۲ - الگوی شکل‌گیری خط مشی‌های عمومی در نظام جمهوری اسلامی ایران در موضوعاتی که اصول مذهبی^(۱) در مورد آنها تصریح شده است تابع نظر مردم نیست.

فرضیه فرعی ۳ - الگوی شکل‌گیری خط مشی‌های عمومی در نظام جمهوری اسلامی ایران در موضوعاتی که با اصول مذهبی مغایرت ندارد مبتنی بر نظر مردم است. فرضیه ۱ به عنوان فرضیه اهم می‌باشد و سایر فرضیه‌ها در راستای آن تدوین گردیده است.

شیوه اجرای تحقیق

استراتژی این تحقیق پیمایش بوده و از فنون دلفی، تحلیل محتوی و تطبیقی استفاده شده است.

جامعه تحقیق و شیوه نمونه‌گیری

جامعه در این پژوهش کلیه نهادها و سازمانهایی است که در فرآیند شکل‌گیری خط

۱- در این پژوهش منظور از اصول مذهبی همان احکام اولیه است که به اعتقاد مسلمانان در بعد زمان لایتغیر است. (محققان)

مشی‌ها اثرگذارند.

به دلیل نامحدود بودن جامعه در این تحقیق ابتدا طبقاتی از جامعه تعریف شده و با توجه به ویژگی جامعه از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای استفاده شده است.

فنون جمع‌آوری اطلاعات و آزمون فرضیات

در جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از فنون مصاحبه (ساخت یافته و آزاد)، پرسشنامه، مراجعه به اسناد و مدارک، مطالعه تطبیقی استفاده شده است. به منظور آزمون فرضیات تحقیق، رابطه همبستگی میان متغیرها محاسبه و با استفاده از آزمونهای غیر پارامتریک دو جمله‌ای و تحلیل واریانس کوکران و فریدمن مورد آزمون قرار گرفته‌اند.

نظام‌های سیاسی و خط‌مشی‌گذاری

نظام‌های سیاسی را اندیشمندان علوم سیاسی و جامعه‌شناسی به شیوه‌های متفاوت تقسیم‌بندی می‌نمایند. با توجه به اهداف تحقیق دو تقسیم‌بندی جمهوری و اسلامی را بطور خلاصه مورد بررسی قرار می‌دهیم.

نظام جمهوری از نظر ارسطو نظامی است که در آن حاکمیت متعلق به همه مردم می‌باشد و در منظر مونتسکیو در رژیم جمهوری قدرت در اختیار تعداد است.

جمهوری در یک جمع‌بندی نظامی است که در آن نمایندگان از سوی شهروندان برگزیده می‌شوند تا بتوانند اقتدار حاکمیت را اعمال نمایند. در این حکومت رئیس دولت به انتخاب مردم یا نمایندگان آنان می‌باشد و نظارت مردم بر اعمال حکومت از طریق پارلمان انجام می‌گیرد. بر این اساس می‌توان ادعا کرد که جمهوریت بر حضور رضایت‌آمیز مردم در صحنه سیاست و اصل نفع همگان استوار است و سایر ویژگی‌ها مانند آزادی‌های مربوط به کردار فردی، آزادی‌اندیشه، آزادی گروه‌بندی و تجمع، کردارهای جمعی و آزادی‌های اقتصادی و اجتماعی، عدم نقش توارث در جانشینی

ریاست حکومت، محدود بودن قدرت ریاست و زمامداری و مشارکت سیاسی از تبعات آن است.

در تقسیم‌بندی نظام‌ها، نظام اسلامی نظامی مبتنی بر ارزشها و ایدئولوژی اسلامی است و در آن مبنای قوانین و قواعد ناشی از قرآن، سنت، اجماع یا عقل و یا قیاس می‌باشد. این نظام سیاسی در برابر نظام‌هایی قرار می‌گیرد که به آن طاغوت یا حکومت غیر اسلامی اطلاق می‌شود. تقسیم‌بندی نظام‌های اسلامی به نظام خلافتی و امامتی از تقسیم‌بندی‌هایی است که پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) و لزوم جانشینی وی و بروز اختلاف در میان گروه‌های مسلمان بوجود آمد. گروهی جانشینی حضرت علی (ع) را مبنا قرار داده که آنها را شیعیان و گروه دوم مسئله انتخاب خلیفه را دنبال نمودند که به اهل سنت معروفند. در تفکر شیعه امامان معصوم حجت خدا در زمین و قیم و مفسر معانی قرآن و سنت پیامبر (ص) هستند و بنابراین علم تعیینی و فراگیر دارند.

مشروعیت در نظام سیاسی

مشروعیت نظام سیاسی و نیز نهادهای موثر در آن یکی از مباحث اساسی در منشاء قدرت نظام است. در دو نظام سیاسی جمهوری و اسلامی منشاء اقتدار نظام می‌تواند بر ساخت‌دهی نظام تأثیر گذارد. چنانچه قدرت دولت را ناشی از خداوند یا حقوق فطری و یا اراده ملت بدانیم بر میزان قدرت دولت و حدود آزادی فردی تأثیر می‌گذارد. مشروعیت در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران از دو بعد می‌تواند مورد تحلیل قرار گیرد.

- مشروعیت قانونی

به مفهوم حقانیت و قانونی بودن و مظهر و میزان پذیرش درونی قدرت حاکم در نزد افراد یک جامعه است.

- مشروعیت فقهی

یعنی حجت شرعی داشتن و واجد استنباط معتبر به شارع مقدس بودن است.

در حکومت اسلامی مشروعیت خداوند است که حاکم است و هر حکمی خلاف آن نامشروع است. در آراء شیعه دو مبنا برای مشروعیت قابل تشخیص است. (کدیور، ۱۳۷۷، ۴۷)

الف: مشروعیت الهی با واسطه

ب: مشروعیت الهی - مردمی

در مشروعیت الهی با واسطه عنصر مردمی در ثبوت و مشروعیت حکومت نقشی ندارد یعنی بدون وساطت مردم در مشروعیت. در اینجا مردم در تحقق خارجی حکومت می‌توانند نقشهای خاصی را عهده‌دار باشند.

در مشروعیت الهی - مردمی، خداوند تدبیر سیاسی امت اسلام را به خود ایشان تفویض کرده تا در چارچوب ضوابط دینی حاکمیت خود را اعمال نمایند. رأی مردم مادامی که در راستای اهداف دینی باشد و با احکام شرع سازگاری داشته باشد دخیل در مشروعیت است و سازگاری قوانین مصوب مردم با احکام شرع می‌تواند با نظارت فقیهان امت تأمین شود. در این نگرش حاکمیت مردم در طول ولایت و حاکمیت خداوند در رتبه متأخر از آن است نه در عرض آن. نظریات اسلام در مورد حکومت را می‌توان به شرح زیر خلاصه نمود: (کدیور، ۱۳۷۷، ۴۹)

ضرورت وجود حکومت در جامعه

حاکمیت بر جهان و انسان مطلقاً از آن خداوند است و هر حکومتی که بدون اذن یا امضای او تشکیل شود نامشروع است.

همانگونه که بیان شد این مفاهیم اساسی مبنای شکل‌گیری نظام سیاسی و نیز نظامهای فرعی آن می‌باشد. در نظام جمهوری اسلامی ایران دو مفهوم اسلامی و جمهوری در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و در منظر اول بنظر می‌رسد تعارضی مبنایی در آن وجود دارد. ولی چنانچه بجای بحث در مورد شکل به محتوی پرداخته شود مشاهده می‌گردد که ناسازگاریها بیشتر از تعارضات است و چنانچه روابط به درستی تعریف و به کار گرفته -

شوند نه تنها تعارضی بوجود نمی‌آید بلکه به عنوان یک الگوی ساخت دهی نوین می‌تواند ضامن سعادت افراد جامعه و پیشرفت آن گردد. این نظام در خود تجلی نوینی از ادغام حکومت مردمی و حکومت دینی را ارائه می‌دهد.

در بررسی مفهوم مشروعیت مفهوم مقبولیت نیز وجود دارد. اینکه مردم بپذیرند گروهی از جانب آنها اعمال حاکمیت و اقتدار نمایند مقبولیت آنها است.

در نظام اسلامی می‌توان مشروعیت و مقبولیت را علی‌رغم اینکه در نظام‌های سیاسی رایج تفکیک ناپذیرند، از یکدیگر جدا نمود. تنها در شرایط خاص حکومت پیامبران و ائمه معصوم است که مشروعیت و مقبولیت توأمان در حکومت وجود دارد. در مکتب امامت مقبولیت عمومی تأثیری دراصل مشروعیت امام ندارد اما شرط تحقق خارجی و عینیت آن است. امامان معصوم به دلیل عصمت و فضیلت و نصب الهی از مشروعیت الهی برخوردارند. بنابراین در نظام جمهوری اسلامی ایران چنانچه مشروعیت ولایت را الهی و مقبولیت آنها را از مردم بدانیم، مشاهده می‌شود هر دو مفهوم اسلامیت و جمهوریت در آن نقش دارد.

از نظر فقهی مشروعیت یک حکومت مقدم بر تأسیس آن است.

ساختار خط مشی‌گذاری و عوامل موثر در آن

خط‌مشی‌گذاری فرآیندی است سیاسی که متأثر از سیاست‌ها، نگرش‌ها و تعاملات میان صاحبان قدرت و گروه‌های مختلف ذینفع است. بنابراین از ویژگی‌های آن تضاد، تعارض، مذاکره، چانه‌زنی، بده و بستان، توافق و سازش است. فرآیند خط‌مشی‌گذاری حاصل ساز و کار، روابط و تعاملات میان گروه‌ها و عناصر درونی و محیطی نظام است، از آن جمله کمیسیون‌ها، کمیته‌های تخصصی، احزاب سیاسی، گروه‌های ذینفع، گروه‌های فشار، و سایر سازمانها و قوای مملکتی. خط‌مشی‌های عمومی به عنوان ستاده نظام خط‌مشی‌گذاری باید دارای هدف، جهت، و اثرات از پیش تعیین شده باشد. نظام خط‌مشی‌گذاری باید به گونه‌ای طراحی شود که حاصل آن تقویت بنیان‌های اساسی نظام

سیاسی و تسهیل در دستیابی به آرمان‌ها و اهداف آن باشد. در غیر این صورت چنانچه انسجام در اهداف، جهت و آرمانها وجود نداشته باشد و بر ارزش‌ها و باورهای مشترک تاکید نشود و بر روی آنها توافقی نباشد، خط‌مشی‌های تدوین شده چیزی نیست جز حاصل فعل و انفعالاتی که نشان دهنده سلطه یا غلبه یک گروه یا طرز تفکری خاص، که می‌تواند تامین‌کننده منافع گروه یا قشری خاص باشد. این عمل در بسیاری از موارد می‌تواند متعارض و ناسازگار با جهت‌گیری‌ها، اهداف و آرمان‌های بنیادی نظام سیاسی باشد.

در نظام خط‌مشی‌گذاری جمهوری اسلامی ایران عوامل مذکور در گروه‌های زیر طبقه‌بندی می‌شوند:

- - مقام رهبری و نهادهای تحت نظر ایشان
- - قوه مقننه (مجلس شورای اسلامی، کمیسیون‌ها، کمیته‌ها و...)
- - قوه مجریه (رئیس‌جمهور، هیات وزیران، سازمان‌ها، نهادها و...)
- - شوراهای استان، شهرستان، شهر، روستا...
- - شورای امنیت ملی
- - شورای انقلاب فرهنگی
- - شورای بازنگری قانون اساسی و
- - مردم

قوه مقننه در قانون اساسی

براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قوه مقننه به مفهوم عام آن شامل مجلس شورای اسلامی است. نکته حائز اهمیت این که در نظام جمهوری اسلامی ایران قانونگذاری و فرآیند آن از شیوه‌ای منحصر به فرد برخوردار است. وجود شورای نگهبان و نیز در صورت بروز اختلاف مجمع تشخیص مصلحت نظام (به نیابت از اختیارات رهبری) ویژگی خاصی به این نظام بخشیده است. مضافاً در مواردی خاص

نهادهایی مانند شورای امنیت ملی، شورای انقلاب فرهنگی و... نیز در امر قانونگذاری دخالت دارند و در مواردی خود اقدام به قانونگذاری می‌نمایند. عناصر موثر در نظام خط‌مشی‌گذاری ج.ا.ا. و نقش آنها به صورت زیر می‌باشد:

۱- مجلس شورای اسلامی

براساس اصل ۵۸ قانون اساسی، اعمال قوه مقننه از طریق مجلس شورای اسلامی است که از نمایندگان منتخب مردم تشکیل می‌شود و مصوبات آن پس از طی مراحل برای اجرا به قوه مجریه و قضائیه ابلاغ می‌گردد. براساس اصل ۹۳ قانون اساسی اعتبار قانون مطروحه مجلس شورای اسلامی تنها با حضور شورای نگهبان است.

۱-۱ طرح و لایحه

طرحها و لوایح و رودیهای مجلس شورای اسلامی را تشکیل می‌دهند. لوایح پیشنهادات دولت‌اند که جهت طی مراحل قانونی به مجلس تسلیم می‌شوند. نمایندگان مجلس نیز در راستای انجام وظایف و رسالتی که به موجب قانون به عهده گرفته‌اند چنانچه مشکل و خلاء قانونی و یا پیشنهاداتی در راستای بهینه نمودن نظام قانونگذاری و فرآیند قوه مجریه داشته باشند می‌توانند به صورت طرح به مجلس ارائه نمایند. طرحها از دو طریق می‌تواند به مجلس ارائه شود: (اصل ۱۰۲ ق.ا.).

الف) از سوی نمایندگان

ب) از طریق شوراها و استانها

۲-۱ مراحل تکوین قانون

برابر اصل ۷۱ قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی در عموم مسائل در حدود مقرر در قانون اساسی می‌تواند قانون وضع کند. تجزیه و تحلیل فرآیند تکوین قانون در قانون اساسی نشان دهنده این است که بجز در موارد استثناء مراحل زیر بایستی به اجرا

درآید.

- مرحله پیشنهاد
- مرحله بررسی اولیه
- مرحله بحث و تبادل نظر و تصویب
- مرحله رسیدگی و اظهار نظر شورای نگهبان
- مرحله توشیح
- مرحله انتشار قانون
- مرحله اجرای قانون

۳-۱ وضع قانون از طریق همه پرسی

ترتیبی وجود دارد که در مورد مسائل مهم و حیاتی تصویب قانون باید به فراندوم گذاشته شود (اصل ۵۹ ق.ا.).

۲- شورای نگهبان در قانون اساسی

از آنجایی که ویژگی بارز نظام جمهوری اسلامی ایران مکتبی بودن و استواری آن بر مبانی اسلام است، قانون اساسی وظیفه حفظ صیانت اسلامیت نظام، یعنی عدم مغایرت قوانین و مقررات آن با اسلام و نیز تطبیق آن با قانون اساسی را به عهده شورای نگهبان قرار داده است. براساس اصل ۹۱ به منظور پاسداری از احکام اسلام و قانون اساسی از نظر عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی با آنها شورایی به نام شورای نگهبان تشکیل می شود.

شورای نگهبان دارای ۱۲ عضو مرکب از ۶ نفر فقیه و ۶ نفر حقوقدان است. اگرچه در شکل ظاهر شورا یک بافت منسجم دارد ولی براساس وظایفی که به عهده آن گذاشته شده است دو شورای زیر در آن قابل تشخیص است.

(۱) شورای فقیهان

۲) شورای قانوندانان

ب - وظایف

جایگاه قانونی شورای نگهبان به گونه‌ای است که اعتبار قانونی بزرگترین و مردمی‌ترین نهاد قانونگذاری کشور به آن متکی است. قانون اساسی اشعار می‌دارد که «مجلس شورای اسلامی بدون وجود شورای نگهبان اعتبار قانونی ندارد (اصل ۸۵ ق.ا.)» این ویژگی بارز وظایف متعددی برای این نهاد به وجود آورده است.

۳- شوراها و جایگاه آنها در قانون اساسی

شورا در اسلام و جایگاه آن در سخنان پیامبر اسلام و سایر معصومین بسیار با اهمیت تلقی گردیده است. در قانون اساسی نیز این توجه به خوبی مشاهده می‌شود. طبق دستور قرآن کریم: «وامرهم شوری بینهم و شاور هم فی الامر» شوراها، مجلس شورای اسلامی، شورای استان، شهرستان، شهر، محل، بخش، روستا و نظایر اینها از ارکان تصمیم‌گیری و اداره امور کشورند (اصل ۷ ق.ا.).

۱-۳ شورای عالی امنیت ملی (اصل ۱۷۶ ق.ا.)

شورای عالی امنیت ملی به منظور تأمین منافع ملی، پاسداری از انقلاب اسلامی، پاسداری از تمامیت ارضی و پاسداری از حاکمیت ملی تشکیل می‌شود. ریاست شورا بارتیس جمهور است و مصوبات آن پس از تأیید مقام رهبری قابل اجرا است.

۱) وظایف شورا

شورای عالی امنیت ملی با وظایف زیر تشکیل می‌گردد:
الف) - تعیین سیاست‌های دفاعی - امنیتی کشور در محدوده سیاست‌های کلی تعیین شده از طرف مقام رهبری.

ب) - هماهنگ نمودن فعالیتهای سیاسی و اطلاعاتی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در ارتباط با تدابیر کلی دفاعی - امنیتی.

ج) بهره‌گیری از امکانات مادی و معنوی کشور برای مقابله با تهدیدهای داخلی و خارجی

۲-۳ شورای بازنگری قانون اساسی (اصل ۱۷۷ ق.ا.)

تدوین کنندگان قانون اساسی به پویایی و تغییرات محیطی نظام سیاسی توجه نموده و به منظور بازنگری قانون اساسی در راستای تحولات شورایی به نام شورای بازنگری قانون اساسی تعیین نموده‌اند.

مسئول تشکیل شورا رئیس جمهور است که طی حکمی از سوی مقام رهبری به آن اقدام می‌نماید. مصوبات شورا پس از تأیید و امضای مقام رهبری باید از طریق مراجعه به آراء عمومی به تصویب اکثریت مطلق شرکت کنندگان در همه پرسی برسد.

۳-۳ مجمع تشخیص مصلحت نظام (اصل ۱۱۲ ق.ا.)

رعایت مصلحت نظام یکی از موضوعاتی است که معمولاً در نظام‌های سیاسی و در قانون اساسی آنها گنجانیده می‌شود. لذا در تصمیم‌گیری‌ها رعایت قانون اساسی و مفاد مندرج در آنها امری الزامی است. در مواردی که اصل قانون دارای شفافیت و وضوح لازم نباشد آن را جهت تفسیر به نهاد یا گروه‌های ذیربط ارجاع می‌دهند.

مجمع تشخیص مصلحت نظام یکی از ارکان تصمیم‌گیری در نظام اسلامی است که فلسفه وجودی آن در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به ماهیت خاص نظام سیاسی بر می‌گردد. این مجمع دو وظیفه اصلی دارد:

(۱) رسیدگی به اختلاف نظرها

(۲) مشاوره در اموری که رهبری به آنان ارجاع می‌دهد.

مجمع به دستور مقام رهبری تشکیل می‌شود و اعضای ثابت و متغیر آن را مقام

رهبری تعیین می‌نماید.

۳-۴ شورایعالی انقلاب فرهنگی

شورایعالی انقلاب فرهنگی با نام ستاد انقلاب فرهنگی با فرمان امام خمینی (ره) در تاریخ ۱۳۵۹/۲/۲۳ جهت برنامه‌ریزی رشته‌های مختلف دانشگاهی و خط‌مشی‌های فرهنگی دانشگاهها تشکیل گردید. امام خمینی در مورخه ۱۳۶۳/۹/۱۹ در فرمان دیگری تقویت ستاد انقلاب فرهنگی و تبدیل آن به شورایعالی انقلاب فرهنگی را صادر فرمودند و افراد جدیدی را نیز به ترکیب آن اضافه نمودند.^(۱)

۴- رهبری

رهبری با اختیاراتی که براساس قانون اساسی به وی تفیذ شده است و مقام ولایت فقیه و با توجه به جایگاه والایی که در نظام جمهوری اسلامی ایران از نظر فقهی و شرعی دارند از روش‌های متعددی به اعمال حکومت و ولایت می‌پردازند و ارتباطات و تعاملاتی را با نهادها و افراد مؤثر در خط مشی‌گذاری برقرار می‌نمایند. این روابط را می‌توان به شکل زیر تبیین کرد:

- رابطه فرماندهی و مدیریت: این رابطه از طریق جایگاه فرماندهی کل قوا؛ عزل و نصب فرمانده کل سپاه و نیروهای نظامی و انتظامی انجام می‌شود.
- رابطه انتصاب و تعیین: نصب رئیس قوه قضائیه، تعیین اعضاء مجمع تشخیص

۱- به دلیل بروز مشکلاتی در اجرای مصوبات شورای مذکور، در تاریخ اسفند ۶۳ شورا نامه‌ای را به محضر امام نوشته و از ایشان در مورد جایگاه مصوبات شورا و ارتباط آن با قوه قضائیه سؤال نمودند. متن سؤال به شرح زیر است: «شورایعالی انقلاب فرهنگی برای تأمین اهداف و دستوراتی که در حکم حضرتعالی بدان تصریح شده، ناچار است ضوابط و قواعدی وضع کند. همکاری و دخالت قوه قضائیه در موارد لزوم منوط به آن است که مصوبات این شورا دارای اعتباری در حد قانون باشد. نظر شریف در این باره را ابلاغ فرمایید».

در پاسخ به نامه مذکور در خصوص اعتبار مصوبات شورا فرمان زیر را صادر نمودند: «ضوابط و قواعدی را که شورای محترم انقلاب فرهنگی وضع می‌نماید باید ترتیب آثار داده شود».

در آئین نامه داخلی شورا اگرچه در مرحله اول شرط تأیید مصوبات را به رأی مثبت یکی از رؤسای سه قوه یا نخست وزیر منوط نموده بود ولی در تبصره همان ماده این شرط را بی اثر نموده و تأیید مصوبات را به رأی

اکثریت اعضاء واگذار نموده است.

مصلحت نظام، تعیین ائمه جمعه...، نصب رئیس سازمان صدا و سیما/ تعیین و انتصاب فقهای شورای نگهبان، تعیین اعضاء شورای عالی انقلاب فرهنگی، تعیین اعضاء شورای عالی امنیت ملی.

● رابطه نظارتی: نظارت عالی بر نهادهای انقلاب اسلامی شامل بنیاد مستضعفان و جانبازان، بنیاد شهید، بنیاد پانزده خرداد و نمایندگان رهبری در دستگاهها، نهادها، مؤسسات، استانها و... (لازم به ذکر است که در مورد نهادهایی که در تحت امر مستقیم رهبری قرار دارند هرگونه بررسی، تحقیق و نظارت خارجی تنها با اجازه ایشان مجاز دانسته شده است).^(۱)

● رابطه تنفیذ حکم و مشروعیت بخشیدن به قوانین: تنفیذ حکم ریاست جمهوری و مشروعیت بخشیدن به مصوبات مجلس از طریق شورای نگهبان و خط مشی های کلان از طریق مجمع تشخیص مصلحت نظام.

۵- تشکلهای

در فرایند خط مشی گذاری جمهوری اسلامی ایران عوامل بسیاری در خارج از نظام رسمی بر نحوه طرح مسئله و نیز شکل گیری خط مشی ها تاثیر دارند. از جمله این عوامل تشکلهای است که در یک جامعه مدنی نقش بسزایی در این فرایند بعهده دارند. از نظر تدوین کنندگان قانون اساسی وجود تشکلهای یک ضرورت برای نظام تلقی شده و بخوبی از جایگاه آن دفاع شده است.

اصل بیست و ششم قانون اساسی در مورد تشکلهای چنین بیان می دارد:

«احزاب، جمعیتها، انجمنهای سیاسی و صنفی و انجمنهای اسلامی یا اقلیتهای دینی شناخته شده آزادند، مشروط به اینکه اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند. هیچ کس را نمی توان از

۱- تحقیق و تفحص در مورد آن دسته از نهادهایی که تحت امر مستقیم مقام معظم رهبری هستند با اجازه معظم له انجام خواهد شد. (آیین نامه داده ۱۴۹ تبصره: ۴)

شرکت در آنها منع کرد یا به شرکت در یکی از آنها مجبور ساخت.»
 اصل بیست و چهارم قانون اساسی بیان می‌دارد که:
 «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آنکه مخل به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد، تفصیل آن را قانون معین می‌کند».

۶- مردم

یکی از مبانی جمهوریت در نظامهای سیاسی نقشی است که افراد در تشکیل، اداره و نظارت بر نهادهای قانونی جامعه ایفا می‌نمایند. اگر جمهوری را حکومت مردم بر مردم از طریق نمایندگان بدانیم مسلماً نقش مردم در انتخاب نمایندگان حکومت از اهمیت خاصی برخوردار است. نقش مردم در رابطه با نهادهای سیاسی کشور عبارتست از:

مردم و رهبری

انتخاب رهبری بصورت غیر مستقیم از طریق نمایندگان خبرگان رهبری انجام می‌پذیرد. مردم از میان واجدین شرایط عضویت در مجلس خبرگان نمایندگانی را انتخاب می‌نمایند و خبرگان از میان فقهای واجد شرایط رهبر را انتخاب می‌نمایند. البته در میان فقها از اینکه ولی فقیه باید انتخاب شود یا انتصاب، اجماع وجود ندارد. برخی تنها انتخاب مردم را مقبولیت رهبری و مشروعیت وی را الهی و دینی می‌دانند که در بخش ادبیات موضوع کاملاً مورد بحث قرار گرفته است.

مردم و نهادهای تحت نظر رهبری

نهادهای تحت نظر رهبری و یا آنهایی که با انتصاب حکم ایشان منصوب می‌شوند عبارتند از:

الف - مجمع تشخیص مصلحت نظام

ب - شورای عالی امنیت ملی

ج - شورای عالی انقلاب فرهنگی

د - رئیس قوه قضائیه

ه - شورای بازنگری قانون اساسی

و - شورای نگهبان (فقها)

ز - ریاست جمهوری (تنفیذ حکم)

در موارد الف - ب - ج - د - ه - و - که از ارکان موثر در نظام خط مشی گذاری می باشند مردم نقشی مستقیم نداشته و در مورد (ز) نیز که نقش انتخابی دارند، رهبری تنفیذ حکم را برعهده دارند. شورای نگهبان که مردم در انتخاب آنها نقشی ایفا نمی نمایند در مواردیکه مردم به انتخاب مستقیم یا غیر مستقیم می پردازند، این شورا نقش تأییدی چه در مرحله کاندیداتوری و چه پس از انتخاب دارد.

مردم و ریاست جمهوری

انتخاب رئیس جمهور از طریق مشارکت مستقیم مردم و از میان واجدین شرایط و تأیید شدگان نهاد شورای نگهبان صورت می پذیرد. براساس قانون اساسی پس از انتخاب مردم تنفیذ حکم از سوی رهبری الزامی است.

مردم و نمایندگان مجلس شورای اسلامی

در یک نظام جمهوری، نمایندگان، منتخب مردم و وکیل آنها در سیاستگذاری و اداره امور می باشند. انتخاب نمایندگان از میان واجدین شرایط و تأیید صلاحیت شدگان شورای نگهبان از سوی مردم انجام می شود و نظارت بر انتخابات بصورت استصوابی بعهده نهاد مذکور می باشد.

مردم و شوراهای شهر و روستا

مردم نقش مستقیمی در انتخاب اعضای این شوراها دارند.

با توجه به بررسی انجام شده سیر تکوین خط مشی‌ها در ساختار کنونی به شرح زیر می‌باشد.

سیر تکوین خط مشی‌ها در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران

در روند شکل‌گیری خط‌مشی‌ها، مجلس شورای اسلامی براساس لوایحی که از دولت دریافت می‌دارد و یا طرحهایی که نمایندگان پیشنهاد می‌نمایند فرایند بررسی و تصویب را آغاز می‌نمایند.

۱- هیات دولت براساس پیشنهادات وزراء (وزارتخانه‌ها) پیشنهادات را بررسی و پس از تأیید آنرا به صورت لایحه تنظیم و پس از تصویب در اختیار ریاست جمهوری قرار داده تا آن را جهت طی مراحل تصویب به مجلس تقدیم نماید.

۲- در مورد بودجه، هیات دولت از طریق سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت قانون بودجه را تهیه و به وزارتخانه‌ها ابلاغ می‌نماید. وزارتخانه‌ها براساس قانون، بودجه خود را برابر برنامه‌های خود تهیه و جهت بررسی به سازمان مذکور ارسال می‌نمایند. کمیته‌های تحقیقی بودجه‌های پیشنهادی را بررسی و پس از هماهنگی به هیات دولت ارسال می‌نمایند. در هیات دولت پس از بررسی و تأیید در اختیار ریاست جمهوری جهت تقدیم به مجلس می‌گردد.

۳- مصوبات هیات دولت که از طریق ریاست جمهوری به مجلس بصورت لایحه ارائه می‌شود پس از طی مراحل و تعیین فوریت به کمیسیون‌ها ارسال و پس از بررسی و تأیید کمیسیون‌ها در صحن علنی مجلس مطرح می‌شود.

۴- پس از شور و بررسی نمایندگان در صورت تصویب، مصوبه مجلس به شورای نگهبان ارسال می‌شود تا در مدت مقرر نظر خود را در مورد آن ابراز نماید. در صورت تأیید شورا مراتب را به مجلس شورای اسلامی اعلام می‌نماید. و در صورت عدم تأیید مراتب با ذکر دلایل اعلام تا مجدداً از سوی مجلس موضوع بررسی و پس از تأمین نظر شورا آن را جهت تأیید به شورای نگهبان ارسال نماید.

در مورد لوایح سه فوریتی حضور شورای نگهبان با توجه به ضرورت در هنگام طرح در صحن مجلس الزامی بوده و شورا بایستی نظر خود را در مورد مصوبه مجلس ظرف مدت ۴۸ ساعت اعلام نماید.

۵- مصوبات مجلس در صورت تأیید شورای نگهبان جهت اجرا به رئیس جمهور ابلاغ شده و از تاریخ تصویب قابل اجرا است.

در مورد خط‌مشی‌های کلان از آنجائیکه براساس قانون اساسی از وظایف رهبری است رئیس جمهور پس از تهیه آن پیشنهادات را به مقام رهبری تقدیم و ایشان آن را جهت بررسی به مجمع تشخیص مصلحت نظام ارسال تا مورد بررسی قرار گیرد. مجمع پس از شور و بررسی و انجام اصلاحات و اعمال نظرات خود متن تهیه شده را به مقام رهبری تقدیم و در صورت تأیید ایشان به رئیس جمهوری و مجلس ابلاغ شده تا براساس آن برنامه‌های سالیانه تهیه، تصویب و به اجرا در آیند.

نتایج حاصل از تحقیق

رابطه میان جمهوریت و اسلامیت و تعارض میان آنها مورد بررسی قرار گرفت و نتایج نشان دهنده تعارض میان این دو مفهوم حداقل در برداشت‌ها است. این امر بیشتر از عدم درک صحیح از رابطه بین این دو مفهوم ناشی می‌شود. ذاتاً این دو مفهوم با یکدیگر تعارضی ندارند و می‌توانند در کنار یکدیگر به عنوان یک الگو طرح شوند. وجود ناهماهنگی در نظام خط‌مشی‌گذاری موجود مورد تأیید قرار گرفت و علل ناهماهنگی نیز بیشتر معلول تعدد مراکز خط‌مشی‌گذاری در نظام سیاسی کنونی دانسته شده است. وجود نهادهای مستقل قانونگذاری مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای امنیت ملی که مصوبات آنها به هیچ عنوان از مسیر رسمی مجلس و شورای نگهبان عبور نمی‌نماید از موارد ناسازگاری در نظام خط‌مشی‌گذاری موجود می‌باشد. همچنین عدم استقلال نهادهای رسمی خط‌مشی‌گذاری نیز از علل ناهماهنگی شناخته شده است.

نتایج حاصل از مطالعه تطبیقی نشان داد اگرچه در شکل نهادهای حکومتی شباهت‌هایی بین نظام جمهوری اسلامی ایران و دیگر نظام‌های مورد بررسی وجود دارد، ولی از نظر عملکرد این نهادها کاملاً با یکدیگر تفاوت دارند.

مبنای حاکمیت نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران برابر نص صریح قانون اساسی اسلام و اصول آن می‌باشد و یافته‌های این تحقیق نیز آنرا تأیید می‌نماید.

بررسی آمار و اطلاعات جمع‌آوری شده از طریق پرسشنامه و مستندات نشان دهنده وجود برخی ناهماهنگی‌ها در فرآیند خط‌مشی‌گذاری می‌باشد. تعداد مراکز تصمیم‌گیری موجب گردیده تا مشکلاتی بشرح زیر بوجود آید:

الف - طولانی شدن فرآیند.

ب - رفت و برگشت‌های غیر ضروری در میان عناصر موجود در ساختار.

ج - وجود برخی از نهادها در ساختار که به هیچ عنوان از فرآیند رسمی تبعیت نمی‌نمایند.

د - بروز تعارض در فرآیند و مسکوت ماندن برخی از لوایح و طرحها.

ه - بروز اختلافات بین نهادها و گروهها و اشاعه آن به جامعه و تعرضات ناخوشایند به برخی از نهادها در ساختار.

و - ایجاد شبهات کاذب در سطح جامعه تا حدی که کارایی نهادها را تحت الشعاع قرار می‌دهد.

رابطه بین جمهوریت و اسلامیت اگرچه در منظر نخست نوعی پیوند ناهمگون است و گاه موجب برداشت‌های متفاوت و تفسیرهای مختلف از آنها می‌گردد، ولی بررسی نشان داد که این دو ذاتاً با یکدیگر نه تنها تعارضی ندارند بلکه می‌توانند در کنار یکدیگر به عنوان یک الگو مطرح شوند. این امر در بسیاری از موارد مورد تأکید امام خمینی (ره) و سایر دست‌اندرکاران نظام نیز بوده است. این دو مفهوم در کنار یکدیگر ویژگی‌های خاصی را به نظام سیاسی می‌بخشند.

مشروعیت به مفهوم رایج در نظام‌های سیاسی، در این نظام از اسلام و مردم بطور

مشترک است ولی اگر آن را به عنصر مشروعیت و مقبولیت تقسیم نمائیم مشروعیت نظام ذاتا حاکمیت خداوند است و مقبولیت آن از مردم. بنابراین عینیت نظام و مشروعیت نهادهای حکومتی آن با مردم است و شکل‌گیری هر نهادی خارج از رأی مردم فاقد مشروعیت است. بنابراین بر نظام نمایندگی و انتخاب آنان بایستی تأکید گردد.

تفکیک قوا گرچه در قانون اساسی وجود دارد ولی در آن استقلال نسبی نهادها کمتر لحاظ گردیده است. به دلیل ماهیت خاص نظام سیاسی و فقدان ساز و کار کنترل و تعادل بین قوا موجب گردیده تا رهبری بعنوان هماهنگ کننده عمل نموده و نهادهای تحت نظارت ایشان گاه‌آ این وظیفه را به عهده گیرند.

احزاب با وجود جایگاه مشخص در نظام سیاسی و نقش آنها در نظام خط‌مشی‌گذاری به دلایل مختلف نتوانسته‌اند عملکرد مؤثر در فرآیند داشته باشند. تا قبل از سال ۷۶ تنها ۳۵ حزب بطور رسمی ثبت گردیده است و بررسی نشان می‌دهد کمتر در فرآیند خط‌مشی‌گذاری مداخله نموده‌اند. در حال حاضر ۱۲۰ حزب و تشکل به ثبت رسیده و حدود ۱۵۰ حزب در حال تأسیس در مرحله بررسی قرار دارند. احزاب به عنوان یک نهاد مظهر مردم سالاری، در صورت برقراری ساز و کارهای مشارکت می‌توانند در کارآیی ساختار مؤثر واقع شوند.

نقش احزاب در سالهای اخیر عمدتاً از سوی مطبوعات تجلی یافته و این خود بروز تعارضات را به همراه داشته است.

نظام نمایندگی مورد تایید قرار گرفته و انتخاب نمایندگان در نهادهای خط‌مشی‌گذار بدون واسطه و از طریق مردم مورد تاکید است.

ساختار نظام کنونی (مراکز متعدد و نیز عدم استقلال نهادهای سیاستگذار و عدم تقسیم کار مناسب) و ضرورت یکپارچگی و تلفین آنها در یک نهاد مورد تأکید قرار گرفته است.

مجلس به عنوان تنها نهاد خط‌مشی‌گذار مورد تاکید قرار گرفت و با توجه به ضرورت رعایت اصول اسلام و قانون اساسی وجود نهاد مردمی فراتر مورد تایید می‌باشد. و

اینکه این نهاد به عنوان مجلس دوم باید با اراده مردم به صورت مستقیم و غیر مستقیم تشکیل شود. همچنین پاسخگویی نمایندگان دو مجلس در مقابل مردم و رهبری مورد تاکید قرار گرفته است.

ضرورت وجود نهادی کلان‌تر از مجلس شورای اسلامی کنونی مورد تأکید قرار گرفته است.

وجود احزاب به عنوان یکی از ارکان موثر در نظام سیاسی و نقش آن در خط‌مشی‌گذاری در قانون اساسی مورد تاکید قرار گرفته است.

نقش موثر گروه‌های غیر رسمی در شرایط کنونی مورد تاکید قرار گرفته و اینکه این گروه‌ها در صورت سازماندهی می‌توانند نقش مفیدی در نظام خط‌مشی‌گذاری داشته باشند.

در این تحقیق نقش مطبوعات در نظام شکل‌گیری خط‌مشی‌ها مورد تأیید قرار گرفته و اینکه در سال‌های اخیر نقش بارزی در آگاهی جامعه و روشن شدن افکار عمومی داشته‌اند. این امر در بسیاری از موارد به دلیل عدم اجرای نقش از سوی سایر عناصر در نظام مانند احزاب بوده است.

وجود شوراهای اسلامی با ساختار کنونی که می‌تواند نقش مجالس محلی را ایفا نماید مورد تأکید است و اینکه در صورت تعریف جایگاه مناسب می‌تواند نقش‌های مفیدی را به انجام رسانیده و بسیاری از معضلات جزئی را حل و راهگشای ارتباط مردم با مراکز تصمیم‌گیری باشند.

با توجه به یافته‌ها ساختار نظام خط‌مشی‌گذاری بهینه طراحی و از طریق تکنیک دلفی مورد نظر سنجی قرار گرفت.

پیشنهادات

همانگونه که در نتایج حاصل از اجرای تحقیق بیان شد الگوی بهینه برای نظام خط‌مشی‌گذاری جمهوری اسلامی ایران، الگویی منحصر بفرد بوده و نیاز است تا در

اجرای آن دقت لازم بعمل آید.

ویژگیهای مدل پیشنهادی عبارتند از:

● به دلیل اینکه در بسیاری از موارد غیر از مجلس شورای اسلامی نهادهای دیگر نیز اقدام به سیاستگذاری می نمایند، ساختار جدید می تواند در یکپارچگی نظام خطمشی گذاری نقش ارزنده و قابل توجهی داشته باشد.

● در طرح پیشنهادی مجلس نقش اصلی را در خطمشی گذاری، کنترل و نظارت دارد و نیز در رأس هرم استراتژیک نظام خطمشی گذاری قرار می گیرد. کلیه نهادهای موجود در نظام خطمشی گذاری کنونی که خارج از پیکره مجلس شورای اسلامی عمل می نمایند در ساختار پیشنهادی در قوه مقننه (مجلس) قرار می گیرند و وظایف آنها نیز در این قوه انجام می پذیرد. مسئولیت اصلی این نهاد حراست از بنیانهای ارزشی و اعتقادی نظام (اسلامیت و جمهوریت نظام) است و هرگونه تعارض در قوا و در نظام خطمشی گذاری از سوی آن بررسی و حل خواهد شد.

● به دلیل تعارض میان مجلس و شورای نگهبان که در پاره ای از موارد موجب بروز مشکلات در نظام سیاسی و خطمشی گذاری می گردد در ساختار جدید شورای نگهبان به عنوان بخشی از نظام خطمشی گذاری به صورت رسمی در مجلس دوم لحاظ گردیده است.

● در طرح پیشنهادی مصوبات مجلس اول در روند عادی به مجلس دوم ارسال و در صورت عدم مغایرت با اصول قانون اساسی و مبانی ارزشی اسلام مورد تایید قرار می گیرد.

● در صورت بروز تعارض بین مجلس اول و دوم کمیسیون مشترکی پیش بینی شده که آرای آن به عنوان مصوبه قابل اجرا خواهد بود.

● مقام رهبری به عنوان رکن اساسی نظام براساس قانون اساسی نقش هماهنگ کننده در میان قوا را دارند و بنابراین بر عملکرد این نهاد نیز براساس حکم ولایتی نظارت خواهند داشت.

جهت اجرای طرح پیشنهادی ضروریست تا اقدامات ذیل انجام پذیرد.

● بازنگری قانون اساسی در جهت:

افزایش نقش مردم^(۱) و تغییر روند همه پرسی وضع موجود.

تشکیل مجلس دوم با ساز و کارهای مناسب.

● تعیین تکلیف نهادهای خارج از مجلس و قرار دادن وظایف و مسئولیتهای آنها در

مجلس دوم.

● بازنگری در قانون احزاب و تشکلهای و تسهیل در شکل‌گیری آنها.

● تامین ساز و کارهای مناسب جهت مشارکت فعال نهادها و تشکلهای مردمی و

تشویق آنها به مشارکت.

● تبیین روابط میان دو مجلس و نحوه انتخاب نمایندگان آن با لحاظ نمودن جنبه

مشروعیت و مردم سالاری آن.

● پیش‌بینی ساز و کارهای مناسب جهت نظارت مستقیم و غیر مستقیم بر نهادهای

حکومتی و خط‌مشی‌گذاری.

۱- اینکه مردم و رأی آنها تاثیر اصلی بر نظام سیاسی و خط‌مشی‌گذاری را دارد هم در این تحقیق بر آن تاکید شد و هم از صدر اسلام تاکنون در گفته‌ها و نظرات امامان معصوم و فقهای اسلام کاملاً مشهود است. این امر تا امروز نیز بارها از سوی بنیانگذار و سایر صاحب نظران مورد تأکید قرار گرفته است. در اندیشه امام خمینی حاکمیت مردم بر سرنوشتشان معارض با حاکمیت خداوند بر عالم و آدم نیست. امام راحل فرمودند: میزان رأی ملت است. در اندیشه امام خمینی حاکمیت مردم بر سرنوشتشان معارض با حاکمیت خداوند بر عالم و آدم نیست. مقام رهبری آیت‌ا... خامنه‌ای نیز در نطقی فرمودند مردم تعیین‌کننده و تصمیم‌گیرنده اصلی هستند. مردم پایه مشروعیت حکومتند. (خرداد پنجشنبه ۱۶ اسفند ۱۳۷۸ ص ۲) (اگر مردم با حاکم اسلامی بیعت نکنند، اگرچه امیرالمؤمنین علی (ع) هم باشد مگر ممکن است بر سر کار بیاید. آیت‌ا... خامنه‌ای روزنامه زن پنجشنبه

فهرست منابع و مآخذ

- الوانی، سید مهدی و شریف زاده، فتاح، «فرآیند خط‌مشی‌گذاری»، (انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی ۱۳۷۹)
- وینسنت، اندرو، «نظریه‌های دولت» (ترجمه دکتر بشیریه چاپ اول، نشر نی، ۱۳۷۱)
- کدیور، محسن، «نظریه‌های دولت در فقه شیعه» (نشر نی، چاپ دوم، ۱۳۷۷)
- قاضی، ابوالفضل، «حقوق اساسی و نهادهای سیاسی» (جلد اول، انتشارات دانشگاه تهران، ۲۰۳۳، چاپ چهارم، ۱۳۷۲)
- آئین نامه داخلی مجلس
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- آئین نامه اجرایی فعالیت احزاب مصوب جلسه مورخه ۶۱/۳/۳۰ هیات وزیران
- روزنامه خرداد پنجشنبه ۶ اسفند ۷۸
- روزنامه زن، پنجشنبه ۶ اسفند

